

ВОЛОДИМИР РЕЗНІК,

доктор соціологічних наук, завідувач відділу історії та теорії соціології Інституту соціології НАН України (01021, Київ, Шовковична, 12)

VOLODYMYR REZNIK,

Doctor of Sciences in Sociology, Head of the Department of History and Theory of Sociology, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

volodymyr.reznik@gmail.com

http://orcid.org/0000-0001-9955-0034

Ідеї постпозитивізму у соціології: рецепція Дж. Бергера, М. Зелдича мол. та Д. Ваґнера¹

Вступ

Теоретики, емпіричні аналітики та історики соціології неодноразово вдавалися до рецепції (запозичення та застосування) ідей постпозитивізму. Одну з таких спроб, починаючи з 1970-х років, спільними зусиллями здійснювали соціологи зі Стенфордського університету Дж. Бергер та М. Зелдич мол., до яких невдовзі долучився Д. Ваґнер. Академічні кар'єри Бергера та Зелдича почалися в 1950-х роках у Гарвардському університеті [Parsons, 1970: p. 842]. Натомість Ваґнер здобув науковий ступінь Ph.D. із соціології у Стенфордському університеті 1978 року. Спільною рисою наукової творчості цих трьох дослідників є тісна спряженість аналітико-емпіричного, теоретичного та історико-соціологічного напрямів їхніх наукових пошуків і вислідів. У своїх дослідженнях вони (пере)осмислювали зміст та евристичний потенціал ключових понять різних постпозитивістів у соціології.

За винятком публікацій самих стенфордських соціологів, у соціологічній періодиці лишень зрідка наводяться огляди або результати застосування їхньої версії постпозитивістської методології аналізу теоретичних дослідницьких програм [Szmatka, Mazur, 1996; Пилипенко, 2019: с. 323–324]. Бракує узагальнення досвіду їхньої рецепції постпозитивізму, що власне реалізувався в розро-

¹ Статтю підготовлено у перебігу виконання науково-дослідницької роботи Інституту соціології НАН України «Теоретичні дослідницькі програми в сучасній соціології: тренди та потенціал».

Цитування: Резнік, В. (2022). Ідеї постпозитивізму у соціології: рецепція Дж. Бергера, М. Зелдича мол. та Д. Ваґнера. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 161–185, <https://doi.org/10.15407/sociology2022.03.161>.

бленні цієї методології. Відтак у даній статті презентуються результати спроби систематизації та увиразнення концептуальної специфіки відповідних соціологічних інтерпретацій та застосунків ідей постпозитивізму.

Започаткування соціологічної рецепції постпозитивізму

Дж. Бергер робив перші кроки в рецепції Лакатосової ідеї аналізу наукових дослідницьких програм у перебігу власних емпірико-соціологічних пошуків. Ідеться про емпіричні дослідження процесів використання індивідами соціальної інформації один про одного для створення неформальних статусних ієрархій у малих групах [Berger, 1974]. Власне для ідентифікації, опису та аналізу цього предметного напрямку програмної дослідницької діяльності у галузі соціальної психології і зроблено спробу застосувати аналітичну методологію Лакатоса.

Згодом М. Зелдич використав Лакатосову модель аналізу наукового зростання, коли намагався з'ясувати умови й перспективи теоретичної «конвергенції» у соціології, якій від середини ХХ століття гостро забракло інтелектуальної єдності [Zelditch, 1979: р. 26]. Він адаптував з цією метою термін «теоретичні програми» із методології Лакатоса для позначення наборів, або сімейств концептуально взаємопов'язаних теорій, що мають одне або кілька спільних стрижневих понять. Звідси зростання соціології розглядалося не як просте лінійне накопичення виявлених нею фактів, а як зростання передусім її теоретичних програм, що забезпечують дослідникам спільні стрижневі поняття для розв'язування наукових проблем. Ці програми зростають внаслідок конкуренції у їх межах альтернативних теоретичних розв'язань наукових проблем, а також шляхом поступової модифікації понять та припущень з урахуванням непідтверженого в них або їхніх логічних суперечностей. Тобто йшлося про соціологічну рецепцію Лакатосової «поглибленої» («sophisticated») ідеї наукового зростання шляхом поступової модифікації принципів, за допомоги яких науковці кодифікують своє загальне знання. З огляду на ці концептуальні засади Зелдич спостеріг у соціології 1970-х років багато конкуруювальних теоретичних програм, а також спроби модифікації в їхніх межах попередніх теоретичних формулювань пізнішими.

Але водночас у своєму аналізі він спирався й на моделі наукового поступу інших чільних постпозитивістів. Зокрема, на припущення С. Тулміна, що наука зростає через природний добір, у перебігу якого варіанти її понять конкурують між собою в осягненні природного доквілля [Zelditch, 1979: р. 25]. За підсумками цього добору корисніші наукові поняття витісняють менш корисні поняття на узбіччя предметної царини науки. І чим більшими є кількість та різноманітність конкуруювальних теоретичних понять в науці, тим вищим вважається рівень інтелектуального опанування та адаптації її предмета. У цьому сенсі велика варіативність, кількість та різноманітність конкуруювальних версій теоретизування у соціології теж розглядається як вияв її життєздатності та зростання. Загалом конкуренція теоретичних понять в осягненні природного доквілля у межах Тулмінового припущення про науку виглядає як функціональна подоба

конкуренції альтернативних теоретичних розв'язань наукових проблем у межах Лакатосових дослідницьких програм.

Слушною для соціології Зелдич вважав також ідею Т. Куна про залежність кумулятивного росту наукових знань від того, чи поділяють науковці спільний сенс проблеми, спільні концептуальні засади для формулювання розв'язків проблем та спільний набір стандартів, за якими оцінюються ці розв'язки. Усі ці передумови теоретичного зростання забезпечують наукові парадигми — усталені взірці успішного дослідницького пошуку, на яких науковці навчаються своїй професії та, не оспорожуючи, визнають і приймають їх як належне. Парадигми надають науковцям поняття, за допомоги яких можна сформулювати та розв'язати ще не розгадані загадки, щоб заповнити «прогалини» у знаннях. За Куном, «нормальна наука» на базі панівної парадигми зростає шляхом проліферації — через поширення використання визнаних понять на нові феномени). Функції визнаних понять Кунових парадигм видаються подібними до функцій стрижневих понять Лакатосових дослідницьких програм у перебігу наукових досліджень та зростання науки.

З огляду на певні концептуальні збіжності розглянутих постпозитивістських підходів Зелдич поєднує їхні евристичні ресурси в поясненні теоретичних розбіжностей у соціології. Він виокремлює два рівні теоретичної конкуренції соціологів.

На одному рівні конкурують їхні теорії, що мають спільні емпіричні домени (пояснюють те саме), подібні цілі та змагаються за прихильників, які використовують спільні критерії оцінювання. Тобто це є конкуренція почасти концептуально споріднених теорій у межах спільної для них теоретичної дослідницької програми.

На іншому рівні конкурують соціологічні теорії, які, хоч і стосуються пов'язаних феноменів, мають натомість різні емпіричні домени (задають відмінні питання щодо феноменів), різні цілі та змагаються за прихильників, які мають різні оцінні критерії. Тобто на цьому, другому рівні предметом конкуренції є не лише питання факту, а й питання теоретичної стратегії (постановки дослідницьких питань, формулювання розв'язків проблем та оцінювання їх), що мають метатеоретичний характер. Розбіжності цього другого типу після Куна розуміють як «парадигмальні» розбіжності, але вираз «парадигмальні розбіжності», як і вираз «кумулятивне зростання знань» не описує належним чином те, що відбувається в соціологічному теоретизуванні [Zelditch, 1979: pp. 25–26]. За твердженням Зелдича, у соціологічній науці «парадигма» не обмежується суто метатеорією, бо є змішанням водночас кількох різних видів теоретичної діяльності. Окрім метатеоретизування серед останніх — спроби конструювання теорій, а також їх вдосконалення за умов конкуренції в рамках теоретичних програм. Тобто, з цього погляду, Лакатосові теоретичні програми видаються складовими Кунових наукових парадигм.

Метатеоретичні імплікації постпозитивістських ідей

Д. Вагнер та Дж. Бергер наголошують слушність для соціології постпозитивістського трактування Куном наукових змін як прогресивних зрушень у розді-

лі XIII його праці «Структура наукових революцій». Ідеться про ідею «заміщати «еволюцію до того, що сподіваємося дізнатися», «еволюцією від того, що знаємо»» в концептуальних інтерпретаціях розвитку наукового знання [Кун, 2001: с. 183]. Себто науковий прогрес слід описувати радше як «еволюцію» від менш артикульованих та спеціалізованих теорій минулого, а не як «еволюцію» до певної граничної емпіричної істини. З погляду Куна, наука послідовно еволюціонує не *в напрямку до* якоїсь мети, а *від* власних примітивних початків, коли концептуально деталізує і вдосконалює розуміння та пояснення свого предмета.

Водночас виявляється сумнівна коректність використання в соціології Кунового поняття парадигми, «розтягнутого» соціологами практично до невпізнаності [Wagner, Berger, 1985: р. 699]. Ідеться, зокрема, про інтерпретацію соціологічних парадигм з боку Дж. Ритцера як великих аморфних засад теоретичної діяльності — парадигм «соціальних фактів», «соціального визначення» та «соціальної поведінки». Відтак значну частину своїх зусиль Вагнер та Бергер спрямовують на ідентифікацію конкретніших та придатніших понять для аналізу теорії та зростання її в соціології. Як і Зелдич раніше, вони розрізняють соціологічну теорію та метатеорію. Зокрема, одиничні теорії розглядають як набори понять та побудовані на їх основі «положення», «аксіоми», «каузальні моделі» та інші твердження, пропоновані як відповіді на певні соціологічні проблеми. Одиничні теорії артикуються формально або дискурсивно і прямо чи опосередковано підлягають емпіричному тестуванню на підґрунті достеменних фактів.

Метатеорія трактується як «дискусія про теорію: про те, які поняття вона має включати, про те, як ці поняття мають бути пов'язані, і про те, як слід вивчати теорію» [Wagner, Berger, 1985: р. 700]. Метатеорії уподібнюються до Кунових парадигм, бо так само забезпечують дослідникам настанови, або стратегії для розуміння соціальних феноменів і пропонують правильну орієнтацію щодо цих феноменів. Розроблення такої стратегії передбачає: «розвиток онтологічних та епістемологічних аргументів (часто метафорично висловлених) стосовно предмета соціології, природи соціальної реальності, цінностей та цілей соціологічного дослідження»; «артикуляцію концептуальних підвалин, використуваних щодо опису та аналізу соціальних феноменів»; «формулювання настанов щодо вибору теоретичних проблем для дослідження, а також для побудови та оцінки запропонованих розв'язків проблем». Вагнер та Бергер наголошують неемпіричну природу цих метатеоретичних аргументів, що виявляється у неможливості прямого емпіричного тестування їхньої істинності.

Невдовзі Вагнерове та Бергерове розрізнення між теорією та метатеорією зазнало критики. Д.Р. Мейнс та М.Ж. Молсид відзначили сумнівність критеріїв цієї демаркації — перевірюваності теоретичних тверджень та осереддя онтологічних розбіжностей у метатеоретизуванні. Передусім вони не вважали критерій емпіричної перевірюваності незалежним від форм теоретичної діяльності, які він має диференціювати: «... дані, використовувані як тест, є завжди сконструйованими даними... Теорія конструює підтвердження себе самої, а цінності та віра конструюють те, що становить теорію. Крім того, наукове відкриття саме по собі є соціальною конструкцією...» [Maines, Molseed, 1986: р. 162]. Перевірка теоретичних тверджень не вважалася зовнішньою даністю або «сутністю» стосовно

останніх. З огляду на протиріччя та розбіжність думок щодо відносної важливості та цінності перевірюваності, вона бачилася критикам метатеоретичною за характером, а Попереве поняття перевірюваності загалом — проблематичним для соціології. Зрештою, Мейнс та Молсид оскаржили й демаркаційний критерій локусу онтологічних протиріч, згідно з яким останні характерні для метатеорії, але не для теорії. Ці критики наполягали, що онтологічні протиріччя можна знайти у будь-якому з усього розмаїття типів теоретичної діяльності.

С. Сайдмен теж критикував спробу Вагнера та Бергера диференціювати метатеорію від власне теорії. Розрізнення метатеорії й теорії видавалося йому безпідставною та нездійсненою аналітичною умовністю: «... експліцитна форма теорії — її аксіоми, твердження, моделі — завжди вбудовується в концептуальну схему, яка визначає предметну царину науки, а також структуру та цілі науки. Таке категорійне визначення реальності містить у собі широкі припущення щодо людської природи, соціальної дії та соціального порядку, відповідної ролі різних сутностей, ідентифіковуваних як конституювана соціальна реальність, тощо. Понад те, саме ці припущення є артикульовані в аксіомах, пропозиційних положеннях і причинних моделях теорії. Відокремити одиничні теорії від метатеорії можна не більшою мірою, ніж формальну архітектуру будинку – від його фундаменту» [Seidman, 1986: p. 165].

Метатеорія зводиться до широко застосовних концептуальних схем, які визначають базові складові соціальної реальності, а також цілі соціології, тоді як змістом одиничних теорій вважають твердження, які мають емпіричну референцію. Але функціонуванню метатеорії та теорії в соціології приписується синкретизм, тобто їх злитість, нерозчленовуваність, органічне поєднання без об'єднання.

На думку Сайдмена, Вагнер та Бергер розрізняють метатеорію та теорію суто за критерієм позитивізму. Йдеться про повернення цих дослідників до «старих позитивістських гасел про емпіричну перевірюваність та передбачуваність як ознаки наукового міркування після десятиліть постемпіристської критики». Ці «гасла» дисонують із вже поширеними у соціології постпозитивістськими ідеями «теоретично-навантажених спостережень (theory-laden observations), концептуальної детермінації значення, меж детермінації теорії фактами, ролі ad hoc гіпотез». Відтак з огляду на зазначені ідеї, Сайдмен заперечує можливості верифікації, фальсифікації та елімінації конкуруювальних теорій на підставі їх емпіричної перевірюваності. Він вважає, що аналітичною диференціацією метатеорії й теорії можна «домогтися гідних довіри фактів для наукової соціології, але ціною інтелектуального вихолощування» її. Звідси наполегливо наголошується та пояснюється функційна нерозривність теорії й метатеорії у соціології:

«Соціологічна теорія не може бути зведена до серії аксіом, тверджень або причинних моделей. Соціологічне пояснення є вбудованим в концептуальну схему, яка відображає предметну царину та науковий проект. Концептуальна схема втілює низку припущень і тверджень про соціальний світ, знання про нього і зв'язок між ними. Теорія полягає саме в тому, що чітко заданий дискурс, який висуває такі концептуальні схеми, вказує значущість припущень і тверджень, висунутих в концептуальних схемах, аргументує стандарти в термінах,

в яких ці твердження мають оцінюватися, і включає концептуальну схему в соціологічні пояснення» [Seidman, 1986: p. 168].

З одного боку, соціологічна теорія глибоко концептуально вкорінена в дискурсі метатеоретизування. З іншого боку, евристичний потенціал метатеоретизування опосередковано, через теорію реалізується і підтверджується у теоретичних поясненнях соціальних феноменів та розв'язках соціологічних проблем. Експліцитні теоретичні побудови здійснюються на імпліцитних метатеоретичних підвалинах, тобто останні оприявнюються через перші.

На звинувачення критиків у прихильності до традиційного позитивізму та в ігноруванні постпозитивістської методології Вагнер та Бергер відповідають, що існує багато різних форм постпозитивізму, бо ідеї чільних постпозитивістів значно відрізняються. Зокрема, істотні розбіжності існують між методологічними підходами П. Фоерабенда, Т. Куна, І. Лакатоса, С. Тулміна та ін. Відтак Вагнер та Бергер не визнають ґрунтованих на загальноприйнятих аргументах або встановленій істині критичних закидів стосовно своїх методологічних уподобань. Вони твердо означають власні «бачення теорії та науки» як постпозитивістські, але водночас відмежовуються від «екстремального релятивізму і суб'єктивізму, пов'язаних з окремими позиціями постпозитивістів» [Wagner, Berger, 1986: p. 176]. Ця декларація власне й реалізувалася у їхній відповіді на критику щодо нерелевантності розгляду перевірюваності на підґрунті емпіричних даних як критерію відрізнення теорії від метатеорії.

Передусім Вагнер та Бергер не заперечують різні очевидні зв'язки між теорією та емпіричними даними. Вони визнають, що теорія значною мірою детермінує те, які емпіричні дані є релевантними, для яких соціальних ситуацій збираються ці дані, що означають ці дані та які контексти спостережень відповідають збору їх. Тобто теорія істотною мірою концептуально і категоріально форматує емпіричні дані для своєї перевірки, себто детермінує їхню форму. Зв'язки різних типів теорії з різними типами спостережень і даних визначаються як вкрай складні. Їхня складність бачилася залежною від таких умов, як: а) міра розробленості теорії — її примітивність або складність; б) природа ситуації спостереження, яку використовує дослідник — її відносна стихійність або щільна контрольованість; в) фокус досліджень теоретика — розроблення теорії або її застосування щодо конкретної соціальної ситуації. З цього погляду, Вагнер та Бергер зауважили поверховість загальних тверджень своїх критиків про теоретичну детермінацію емпіричного спостереження¹. Вони увиразнили й пояснили природу зв'язку між теорією та емпіричними даними:

«Теорія не детермінує результат даних. Теорія не детермінує, скажімо, те, що конкретний патерн кількісних оцінок, який, за очікуваннями, підтримує конкретний прогноз, базований на теорії, фактично відбудеться або буде спостерігатися. Якби теорія мала такий зв'язок з даними, не було б необхідності у спостереженні. Теоретичний проєкт був би завершеним з формулюванням теорії та виведенням її імплікацій. Отже, на певному етапі очікується, що один або кіль-

¹ Ідеться про твердження Сайдмена, що «спостереження є навантаженим теорією», та твердження Мейнса і Молсида, що «теорія конструює свої докази».

ка прогнозів життєздатної теорії будуть суперечити даним, які не диктуються теорією. Саме в цьому сенсі перевірюваність є критерієм оцінки будь-якої наукової теорії» [Wagner, Berger, 1986: pp. 176–177].

Тобто теорія структурно детермінує категоріальну форму, але не детермінує фактичний зміст емпіричних даних для свого тестування, бо цей зміст становлять поточні значення вимірюваних характеристик спостережуваної соціальної реальності. Власне спостережувана соціальна реальність детермінує фактичний зміст емпіричних даних при тестуванні теорії. Визначення відносної важливості результату будь-якого конкретного тесту теорії Вагнер та Бергер вважають прерогативою самого дослідника. Під впливом постпозитивістських ідей І. Лакатоса вони розцінюють роль дослідника як особливо значущу, коли отримані дані спостережень є аномальними, тобто не узгоджуються з прогнозами конкретної теорії. Загалом на виклики та проблеми у перевірці теорії, репрезентовані аномальними емпіричними даними спостережень або іншими, альтернативними теоріями дослідник-теоретик може відреагувати будь-яким із кількох можливих теоретичних кроків. Відверто постпозитивістська аналітична схема унаочнює реактивність та ймовірну варіативність цих кроків (рис.).

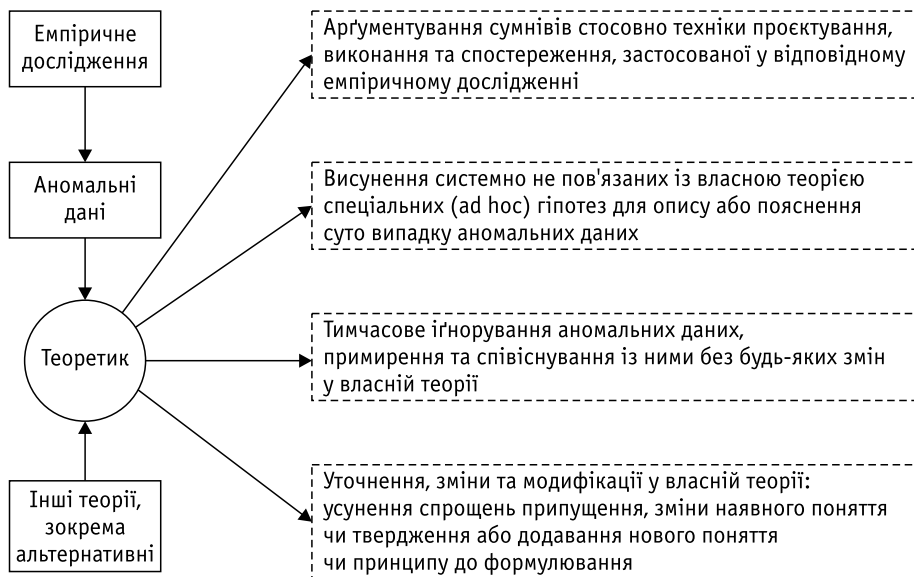

Рис. Реагування дослідника-теоретика на аномальні емпіричні дані та інші теорії, зокрема теорії-альтернативи (Д. Вагнер та Дж. Бергер, 1986)

Якщо гіпотеза, висунута з огляду на певну теорію, фальсифікується аномальними даними емпіричного дослідження, дослідник реагує на це в кілька способів: критикує методи спостереження, що вможливили емпіричну аномалію; пропонує її спеціальне пояснення (ad hoc гіпотези); тимчасово ігнорує емпіричну аномалію; модифікує вихідну теорію (підставу первинної гіпотези), щоби досягнути відповідності її аномальним даним.

Загалом зміна теорії у відповідь на різні виклики їй не вважається найпершим кроком дослідника та не пов'язується суто із впливом аномальних даних спостережень. Зокрема, іноді деякі теоретичні поняття або принципи можуть змінюватися заради спрощення теорії. Утім, це не означає ігнорування емпіричних даних та спостережень, які різноманітним чином впливають на розвиток теорії. Постпозитивістська перспектива уможливила усвідомлення важливості: а) ««ранніх успіхів» (тобто підтверджувальних результатів спостережень) у сприянні розвитку теорії в певному напрямку»; б) «спостережень і даних, які є релевантними щодо теорії, але ще не в межах своєї пояснювальної царини при розробленні нових розширень теорії»; в) «аномальних даних як бази для модифікації й очищення теорії» [Wagner, Berger, 1986: pp. 177–178]. Завдяки цьому склалося уявлення про складнішу й різноманітнішу функційність емпіричної перевірюваності у розбудові теорії, ніж та, що доти постулювалася у різних версіях традиційного позитивізму.

Вагнер та Бергер не оминули увагою й гостру критику диференціації ними одиничних теорій від метатеорії, а також спробу опонентів натомість обґрунтувати нерозривність теорії та метатеорії. Зокрема, Мейнсу та Молсиду закидається нерелевантне застосування терміна «онтологія», коли ті намагалися заперечити, що онтологічні проблеми характерні здебільшого для метатеорії. Йшлося про використання ними філософського визначення цього терміна, коли він зазвичай має стосунок до питань порядку і структури реальності в широкому сенсі і застосовується до необмеженої сукупності міркувань.

На противагу цьому розрізнення одиничної теорії та метатеорії аргументувалося відмінностями їх функційності, усталеності, форми та змісту: «... метатеоретичні елементи відіграють вирішальну роль у конструюванні одиничних теорій. Широкі (й іноді метафоричні) концепції про природу соціального дієвця, концептуальні побудови та принципи, теоретичні настанови (серед інших складників) орієнтують теоретика на конструювання конкретного типу теорії» [Wagner, Berger, 1986: p. 178]. Одинична теорія розглядається як набір емпірично перевірених тверджень, а метатеорія — як концептуальні принципи та настанови, що уможливають побудову перевірюваних теоретичних тверджень, надають їм когерентності та значень. У концептуальних межах різних метатеоретичних концепцій бачиться можливим сконструювати чимало різних одиничних теорій для певної предметної царини, які відповідні їм. Водночас ідеться про можливість побудови в концептуальних межах якоїсь однієї метатеоретичної концепції значної кількості відповідних щодо цієї концепції одиничних теорій для різних предметних царин.

Метатеорії вважаються не тільки предметно ширшими, а й відносно стабільнішими порівняно з одиничними теоріями, сформульованими в їхньому концептуальному річищі. З часом метатеоретичні ідеї неминуче змінюються й виразніше артикулюються, але вони загалом виявляють меншу мінливість, ніж теоретичні пропозиції, які продукуються у їхньому контексті.

Одиничні теорії безпосередньо розбудовуються, тестуються та оцінюються на підґрунті емпіричних спостережень соціальної реальності: «Дані та спостереження, які можуть бути зорганізовані та концептуалізовані як абстрактні

емпіричні узагальнення, можуть відігравати вирішальну роль у визначенні теоретичних проблем та побудові теоретичних формулювань, що конституують розв'язки цих проблем. Хоча такі узагальнення є, звичайно, формально не індукованими, вони є побудовані на фактологічних базах інформації, що складається зі спостережень і даних» [Wagner, Berger, 1986: p. 178]. Критеріями, за якими оцінюються одиничні теорії, визначено їхню емпіричну адекватність, загальність та пояснювальну силу щодо інших подібних теорій. Натомість метатеоретичні концепції оцінюються опосередковано й за цілком іншими критеріями корисності їх як ідейних засад, орієнтувальних принципів та настанов у побудові одиничних теорій.

Зрештою, Вагнер та Бергер відповіли й на Сейдманове звинувачення в «інтелектуальному вихолощуванні» соціології внаслідок концептуального диференціювання метатеорії та теорії. Вони заперечили плідність розгляду широких теоретичних традицій на кшталт символічного інтеракціонізму або структурного функціоналізму так, ніби ті «репрезентують унітарні теоретичні формулювання». Натомість вважалося слушним аналізувати кожну таку теоретичну традицію як метатеорію та низку сконструйованих на її основі концептуально споріднених теорій. Ішлося про «схоплення ідей, здогадок та принципів» у формулюваннях зазначених теорій, що «найкраще досягається шляхом експліцитного визначення понять у цих формулюваннях та артикуляції теоретичних принципів, які вони містять» [Wagner, Berger, 1986: p. 180]. З метатеоретичним аналізом такого стибу пов'язувалися сподівання на виявлення, оцінювання та завбачення перспектив теоретичного розвитку соціології.

Визначення базових принципів постпозитивізму в соціології

Аналіз метатеоретичних аспектів рецепції постпозитивістських підходів у соціології продовжив Зелдич. Він пов'язував із постпозитивізмом визнання соціологами того, що «метатеорія є неминучою» у соціологічних студіях [Zelditch, 1991: p. 303]. Під метатеорією при цьому розумілися найзагальніші за змістом концепції щодо природи людства і суспільства, а також найзагальніші методологічні концепції щодо природи зовнішнього світу, здатності дослідників пізнати його та цілей дослідження.

Водночас Зелдич зауважив занепокоєння соціологів з приводу деяких метатеоретичних висновків з рецепції постпозитивізму. Зокрема, неприхильні та прихильні до нього дослідники були стурбовані «радикальним суб'єктивізмом постпозитивістського погляду на науку», поширення якого в соціології могло зашкодити серйозному сприйняттю її. Зрештою, песимізм багатьох соціологів викликало доволі реалістичне постпозитивістське уявлення про нездоланні суперечності між науковими парадигмами, що підважувало ідею кумулятивного розвитку науки. За Куном, парадигми є взаємно несумірними й такими, що не передбачають поправок. Несумірність парадигм бачилася у відсутності раціональної бази для узгодження суперечностей між ними, у неможливості виявлення трансцендентного стандарту поза рамками парадигм, що суперечать одна одній, для їх порівняння, бо такий стандарт був би просто іншою парадигмою. Такі суперечності між парадигмами, натомість, розв'язуються у перебігу

«наукових революцій», коли одні парадигми витісняються іншими. Розв'язання цих конфліктів, звідси, залежить не від внутрішніх наукових причин — доказів або обґрунтувань, а радше від чинників, зовнішніх щодо науки — домінуючих ідеологічних поглядів науковців.

Як стверджує Зелдич, Кун свого часу розглядав парадигми як «герметично закриті, монолітні цілісності». Згодом цю концепцію когерентності парадигми оспорив Л. Лауден, який звернув увагу на «зв'язки тяжіння» між елементами парадигми: «Якщо їх (елементи парадигми. — *В.Р.*) не можна звести до одного і лише одного базового припущення, парадигми ... будуть, як правило, складатися з кластерів пов'язаних елементів, але таких кластерів буде більш як один, і незалежні кластери будуть розбіжними» [Zelditch, 1991: р. 307]. Себто увиразнилася тенденція до аналітичної диференціації різноманітних елементів у складі парадигм. Зрештою, І. Лакатос, Л. Лауден, Дж. Александер, Дж. Ритцер, Д. Вагнер та Дж. Бергер у своїх працях суттєво звузили фокус занепокоєння рецепцією постпозитивізму в соціології: «Радикальний суб'єктивізм постпозитивізму почав асоціюватися з «метатеорією», а не з самими парадигмами... Несумірність і некоригованість (парадигм. — *В.Р.*) — властивості, які були надузгальнено поширені на всю науку — з часом стали обмежуватися метатеоретичними елементами парадигм» [Zelditch, 1991: р. 304]. Понад те, Ритцер не лише обґрунтував аналітичне виокремлення метатеорії з інших аспектів соціологічної науки, а й виокремив різні види метатеорії.

Звернення Зелдича, Вагнера та Бергера до метатеоретичної проблематики не було епізодичним чи ситуативним. Вони брали активну участь у русі соціологічного метатеоретизування 1980–1990-х років, зокрема у його колективних проєктах і заходах, очолюваних Дж. Ритцером [Berger, Wagner, Zelditch, 1992]. Їхні метатеоретичні розробки вирізняються непересічністю навіть на тлі загально-визнаних досягнень соціологічного метатеоретизування.

Наприклад, широкого визнання серед соціологів набуло трактування метатеорії, запропоноване Дж. Ритцером. Він визначив метатеорію як систематичне вивчення фундаментальної структури соціологічної теорії задля глибшого розуміння теоретизування, забезпечення передумов розбудови нових його версій і створення загальнотеоретичної основи в соціології. Натомість Зелдич під «метатеорією» мав на увазі «неемпіричні елементи емпіричного знання» — цілі дослідження, пресупозиції щодо природи соціальної реальності та онтологію й епістемологію в основі методів її дослідження, конкретні настанови, що спрямовують побудову специфічних теорій та проведення емпіричних досліджень, критерії оцінювання розв'язків наукових проблем [Zelditch, 1992: р. 415]. Зелдичеве визначення метатеорії, за його власними словами, відрізняється від Ритцерового двома аспектами. В одному сенсі, визначення Зелдича є ширшим і не обмежується аналізом наявної теорії. В іншому — воно є вужчим, оскільки обмежується суто метатеорією, яка спрямовує побудову теорії.

Різні види метатеорії, відображені у визначенні Ритцера, можуть співіснувати безконфліктно. Натомість альтернативні версії метатеорії, описаної у визначенні Зелдича, конфліктують між собою, бо містять здебільшого взаємно виключні пропозиції. Відтак він визнає метатеоретичним протиставлення по-

зитивізм vs постпозитивізм, функціоналізм vs марксизм, етнометодологія vs символічний інтеракціонізм, позитивізм vs критична теорія, теорія раціонального вибору vs інституціоналізм, позитивізм vs постмодернізм тощо. Ці конфлікти й спонукали соціологів до сумнівів стосовно ідеї кумулятивного росту знань як позитивістського ідеалу науки. Зокрема, прихильники постпозитивізму зображували його як вияв прогресу, що має витіснити позитивізм. Але позитивізм, постпозитивізм та інші метатеоретичні позиції мали власні питомі стандарти наукового прогресу. Тому будь-яка змагальна зміна метатеоретичної позиції у соціології не могла бути одностайно визнаною «прогресом» з боку всіх соціологів, що неминуче призводило до протистояння між ними.

Вияв метатеоретичного конфлікту Зелдич вбачав і в дилемі, яку постпозитивізм створив для соціології. З одного боку, постпозитивізм, «як видається, передбачає радикальний суб'єктивізм і, отже, радикальний релятивізм факту, що зводить науку загалом і соціологію зокрема суто до пустопорожніх балачок ...[що] схилило деяких соціологів до нового виду оптимізму, ґрунтованого на свободі від «гніту» будь-якого єдиного способу думки»; з іншого боку, «це схилило багатьох інших до глибокого песимізму щодо сучасного стану та майбутніх перспектив соціології» [Zelditch, 1992: p. 416]. Але, попри зауважену «дилему», Зелдич не мав наміру спростовувати постпозитивізм загалом, бо визнавав його базові принципи незаперечними. Песимізм щодо соціології він вважав наслідком прийняття «марних та необґрунтованих гіпотез про холізм, когерентність та тяглість центральних теоретичних сутностей постпозитивізму — таких сутностей, як «парадигми»» [Zelditch, 1992: p. 416]. Деконструкція цих сутностей розглядається як чинник значного звуження масштабів ірраціональності науки, що передбачалася у постпозитивізмі. Водночас визнається, що аналітична деконструкція парадигм навряд чи забезпечить трансцендентні стандарти для оцінювання міри теоретичного зростання та допоможе подолати ірраціональність дослідників у виборі теорії з-поміж наявних.

Відтак Зелдич дуже впевнено декларує свої цілі. По-перше, він має на меті детально й виразно артикулювати базові принципи постпозитивізму. По-друге, має визначити постпозитивістські умови, на підставі яких вибір теорії з наявних міг би вважатися раціональним чи нераціональним (у тому сенсі, чи ґрунтується на міркуваннях та доказах), а зміна теорії — ідентифікуватися як зростання або його відсутність (у тому сенсі, що існують сумірні стандарти прогресу для різних теоретизувань).

Попри власне прагнення концептуально увиразнити постпозитивістські стрижневі постулати, Зелдичу, за його словами, було незрозумілим лишень, чи визнавали б одні й ті самі центральні принципи постпозитивізму самі чільні постпозитивісти. Серед останніх він згадує філософів та істориків науки П. Форабенда, Н. Гудмена, Т. Куна, І. Лакатоса, В.В.О. Квайна, С. Тулміна, П. Вінча, пізнього Л. Вітгенштайна, а також соціологів — Дж. Александера і навіть Т. Парсонса. Себто постпозитивізм загалом розглядається як доволі неоднорідна загальнонаукова метатеоретична позиція. Попри цю неоднорідність, Зелдич ризикнув презентувати власне узагальнення і тлумачення базових принципів постпозитивізму для соціології (табл. 1).

«Центральні принципи постпозитивізму» для соціології за М.Зелдичем (1992)

Принцип	Пояснення
(1) «...всі факти є теоретично-навантаженими» [Zelditch, 1992: p. 429].	«Факт загалом є теоретично навантаженим в тому сенсі, що теорії керують добром фактів і факти категоризуються теорією; навіть методи якими факти спостерігаються, залежать від теорій (наприклад, теорій вимірювання, конструювання анкети, інтерв'ювання, шкалування, факторного аналізу тощо)» [Zelditch, 1992: pp. 416–417].
(2) «...теорія є слабо детермінованою фактами» [Zelditch, 1992: p. 429].	«...вплив фальсифікації на теорію залежить від зв'язку теорії із мережею інших теорій (включно з теорією вимірювання). Гіпотезу, яку не було підтверджено, завжди можна зберегти через поправки в якомусь місці в мережі споріднених теорій» [Zelditch, 1992: p. 417]. «...загалом поняття "перевірюваності", на яке спирається поняття емпіричного значення, є проблематичним. Частково це пов'язане з несумірністю, оскільки невизначеність перетворення, відсутність спільних засновків будь-якого міркування та відсутність спільних стандартів оцінювання означають, що різні теорії добирають різні факти як релевантні. Справді, навіть ті самі факти можуть мати різні значення в різних теоріях, а "тести" конкурувальних теорій оцінюються за різними критеріями успіху та невдачі» [Zelditch, 1992: p. 417].
(3) «...не існує теорії без пресупозицій» [Zelditch, 1992: p. 429].	«...“теорії” цієї мережі й собі є навантаженими метатеорією. Себто цінності (цілі, критерії оцінювання), пресупозиції та настанови також є невіддільними елементами в побудові теорій. Навіть ціннісна нейтральність є цінністю» [Zelditch, 1992: p. 417]. «...самі теорії є навантаженими метатеорією...» [Zelditch, 1992: p. 429].
(4) «...відсутність поза межами теорії трансцендентних мов, засновків або стандартів» [Zelditch, 1992: p. 429].	«...не існує понять, стандартів чи принципів, які є зовнішніми щодо метатеоретичних структур. Не існує трансцендентних засновків для міркувань, немає трансцендентної мови, якою можна було б перекласти терміни двох різних метатеоретичних структур, і немає трансцендентних стандартів, за допомогою яких можна було б розв'язувати суперечності між ними щодо емпіричного змісту фактів» [Zelditch, 1992: p. 417].
(5) «...пресупозиції, поняття, цілі, цінності, настанови й т.ін. є неемпіричними» [Zelditch, 1992: p. 429].	«Метатеорія включає: цілі дослідження; пресупозиції стосовно природи дієвця, дій та порядку й стосовно онтології та епістемології, що лежать в основі будь-якого методу їх дослідження, разом із цілком специфічними та конкретними настановами, які безпосередньо визначають побудову специфічних емпіричних теорій та проведення конкретних емпіричних досліджень; та критерії оцінок розв'язання проблем» [Zelditch, 1992: p. 415].
(6) «...з огляду на (1)–(5) разом узяті, ... в усіх емпіричних знаннях є неемпіричні елементи» [Zelditch, 1992: p. 429].	«...теорія та метатеорія є немінучими елементами у спостереженні фактів» [Zelditch, 1992: p. 416]. «Мало того, що всі факти є теоретично-навантаженими, вся теорія є метатеоретично-навантаженою» [Zelditch, 1992: p. 422].

Зокрема, принцип теоретичної зумовленості фактів передбачає, що вони категоризуються з огляду на предметні теорії щодо певного досліджуваного та спостережуваного соціального феномену, а також допоміжні теорії щодо методів відповідного спостереження. Принцип слабкої емпіричної детермінованості теорії є інтерпретацією тези Дюгема–Квайна про можливість вберегти будь-яку гіпотезу від спростування доконаними фактами. Таке уможливується через відповідні зміни тієї теоретичної системи, в межах якої ця гіпотеза була висунута. Водночас проблематичність емпіричної перевірки теорій пов'язується із взаємно несумірними засновками, стандартами та критеріями успішності їх тестів. Згідно з принципом метатеоретичної зумовленості теорії, її розбудову спрямовує метатеорія — цінності, цілі, критерії оцінювання, пресупозиції та настанови теоретизування. Принципи неемпіричної природи цих метатеоретичних складників та неминучості таких неемпіричних елементів в емпіричних знаннях увиразнюють функції теорії та метатеорії у перебігу продукування зазначених знань.

Зрештою, принцип відсутності поза межами теорії трансцендентних підвалин для метатеоретичних структур з відмінними цінностями, поняттями, пресупозиціями та настановами означає визнання неунікненності проблеми непримиренного протистояння між ними:

«Протистояння між метатеоретичними структурами є непримиренними, тому що вони є «несумірними», а конфлікт щодо цінностей, пресупозицій та самих стандартів існує поза будь-яким зверненням до доказів, оскільки постпозитивізм, як позитивізм, припускає, що неемпіричні елементи емпіричного знання не передбачають поправок» [Zelditch, 1992: p. 417].

Зелдич бачить два наслідки несумірності метатеоретичних структур та водночас неможливості вносити в них поправки. По-перше, брак раціональних підстав для вибору соціологами із наявних конкурувальних теорій кращої, тобто відсутність підстав, ґрунтованих на міркуванні та доказах. По-друге, відсутність трансцендентного стандарту для оцінювання міри «зростання» соціологічної науки у випадку, коли одна метатеоретична структура її витісняє іншу. Поняття «зростання» або «просування вперед» передбачає, що для оцінки зміни у соціології при переході від однієї метатеоретичної структури її до іншої потрібен певний трансцендентний стандарт, незалежний від них обох. За відсутності такого стандарту вважається неможливим описувати такі наявні зміни як «просування вперед», що послаблює претендування соціології на науковий статус. Відтак зміни або узгодження метатеоретичних структур у ній зазвичай трактуються як наслідок дії не «внутрішніх» наукових, а радше «зовнішніх» причин, тобто соціальних, економічних чи політичних чинників.

Мінливість метатеоретичних структур у соціології Зелдич трактує у поняттях Лакатосової методології аналізу наукових дослідницьких програм. Він констатує фактичну вразливість соціологічних гіпотез — особливо елементів, належних до «ядра» метатеоретичних структур, оточених «захисним поясом». Але це не означає, що одні соціологічні метатеорії безповоротно витісняються іншими. З 1960-х років у соціології спостерігається радше зростання числа несумірних і принципово закритих для поправок метатеоретичних структур та нерозв'язні

суперечності між ними. Зелдич зауважує сприйняття цього стану більшістю соціологами як «кризи», зокрема, песимістичні характеристики його як «глухого кута» (Т. Скочпол) та «дезінтеграції» (Дж. Тернер) соціологічної науки.

Протистояння двох, ба й більше метатеоретичних позицій у певному ареалі дослідження Зелдич вважає завадою зростанню навіть у межах окремих метатеоретичних структур. Він вбачає тут дію «закону дебатів Грешема», згідно з яким «поганими дебатами витісняються добрі». Зокрема, у соціології «дискусія щодо ... отриманих даних буде стосуватися не результатів, а радше природи дослідів» [Zelditch, 1992: p. 418]. Понад те, неконструктивний перебіг цієї дискусії розглядається як наслідок дії соціологічного різновиду «принципу Пітера»: «емпіричні протиріччя між дослідниками, які відрізняються метатеоретичними позиціями, як правило, піднімаються до рівня своїх метатеоретичних відмінностей, коли вони стають і залишаються нерозв'язними. Це — тенденція змушувати всі дебати повертатися до перших принципів...» [Zelditch, 1992: p. 418]. Через велику заклопотаність соціологів «першими принципами» їхні метатеоретичні традиції вважаються лишень зрідка відповідними критеріям нормальної науки (за Т. Куном), яка, щоби функціювати, повинна приймати такі принципи як належне. Попри це, Зелдич бачив певні перспективи раціональності в соціології — в тому сенсі, що принаймні деякі метатеоретичні конфлікти в ній можуть розв'язуватися через звернення до міркувань та доказів. Він також вважав за можливе визначати деякі зміни в метатеоретичній позиції за сумірними стандартами «прогресу».

Підставою для цих сподівань було переконання, що радикальний релятивізм у соціології, уможливлений постпозитивізмом, щонайменше є похідним від центральних принципів останнього (табл. 1). Натомість витоки радикального релятивізму Зелдич вкотре пов'язує із «невиправданими та необов'язковими припущеннями» про когерентні та дискретні базові теоретичні сутності. Йому знову йдеться про «одну з характерних помилок раннього постпозитивізму»: розглядати всі різновиди теоретичної діяльності як такі, що буцімто становлять єдину когерентну цілісність і є схожими за своєю природою, функціями, умовами оцінювання та мінливістю в часі. Це стосувалося особливо випадку з «парадигмами», які Т. Кун розглядав холистично.

Подібний холізм постпозитивізму в інтерпретаціях теоретичних сутностей на кшталт парадигм критикували від початку 1960-х років, ба й ще раніше. Зелдич теж оспорував два припущення холистсько-орієнтованих постпозитивістів стосовно парадигми. Передусім він вважає сумнівним припущення, що «парадигма» означає «консенсус» в науці: необхідність узгодження деяких речей у будь-яких раціональних дискусіях не означає, що всі послідовники певної теоретичної стратегії мають щодо всього дійти згоди чи навіть що є якась річ, з приводу якої вони всі дійшли згоди. Не менш сумнівним Зелдичу видається й припущення про «сакральність парадигм»: те, що пресупозиції є об'єктами віри, бо не можуть тестуватися безпосередньо без утворення логічної помилки, наражається на ставлення до них будь-якої конкретної особи, яке може бути вельми прагматичним. Загалом відмова від холистичного трактування «парадигм» сприяла аналітичній деконструкції їх та подібних сутностей, що призведе-

ло до різних уявлень про диференційованість теоретичної діяльності та визнання існування в ній різних рівнів.

У цьому ж контексті Зелдич розглядає метатеорії як певні аналоги парадигм і заперечує постійну цілісність, когерентність та цілковиту несумірність їх. Звідси він припускає лишень часткову (не)сумірність та принципову (не)припустимість поправок альтернативних версій соціологічної метатеорії. З цим припущенням пов'язані певні можливості для концептуальної інтеграції та оцінювання прогресу метатеоретичних структур: «... можна принаймні на певний час розв'язати конфлікти між ними через звернення до міркувань та доказів. Понад те, принаймні тимчасово можна визначити зміни в них як зростання за деяким сумірним стандартом» [Zelditch, 1992: p. 420]. Утім, зауважені можливості не перебільшуються і не переоцінюються. Їх реалізація, як запевняє Зелдич, може тільки звузити масштаб ірраціональності пропорційно емпірично спостережуваній подібності між конкурувальними метатеоретичними структурами. Тобто на повне усунення ірраціональності у виборі найкращої із низки теорій та в оцінюванні метатеоретичних змін у соціології не слід сподіватися.

Недостатня раціональність метатеоретичного дискурсу соціології певною мірою компенсується на рівні колективного теоретизування. Єдиний контекст для оцінювання в разі відсутності емпіричного підтвердження певної теорії забезпечують мережі концептуально взаємопов'язаних і споріднених теорій. Ідеться про теоретичні дослідницькі програми, що є базовими одиницями для постпозитивістського аналізу зростання науки. Власне вони контекстуально і концептуально зумовлюють реагування розробника теорії на доконані емпіричні факти, аномальні щодо її тверджень (рис.). Зелдич доповнює попереднє пояснення з боку Вагнера та Бергера (1986) варіантів реагування розробника теорії на емпіричні аномалії, які фальсифікують гіпотезу, побудовану на ній. Він увиразнює залежність вибору розробником теорії цих варіантів від зв'язків «теорія–докази» та «теорія–теорія» в структурі теоретичної дослідницької програми.

Ситуація оцінювання спростувань теорій протиставляє їх іншим теоріям. З огляду на важливість теорій для спостережень, застосувань та інтервенцій, відмова від емпірично оскарженої теорії бачиться можливою лишень за наявності такої, що перевершує її, альтернативи. Коли ж така альтернатива відсутня, емпіричні аномалії зазвичай тимчасово ігнорують або ухиляються від них за допомоги *ad hoc* пояснень. Утім, останнє не вважається достатньо прийнятним серед науковців: «... постпозитивізм перейняв від позитивізму загальну неприязнь до *ad hoc* пояснень. Вимога щодо додаткового значення..., тобто пояснення, що пояснюють більше, ніж окреме відкриття (*particular finding*), яке їх мотивувало, — насправді є однією з найпотужніших сил, що сприяють зростанню теоретичних дослідницьких програм» [Zelditch, 1992: p. 422]. Отож за відсутності підстав на таку амбітну претензію розробник тестованої теорії може вдатися до критики методів спостереження та виведення емпіричної аномалії, що суперечить його теоретичному доробку. В цьому випадку підсумок змагання за наукове визнання бачиться залежним від мір усталення й поширення методів в інших спостереженнях та дослідницьких практиках або від міри концептуальної інтеграції тестованої теорії в теоретичний дискурс дисципліни:

«Методи, як правило, виправдовуються не перевіреною теорією, а допоміжними теоріями (про конструювання анкети, опитування, валідність тощо). Якщо ці допоміжні теорії використовувались у багатьох інших теоріях, виправдання яких, отже, залежать від них, важче відмовитися від усталеного методу, ніж від нової теорії. ... З іншого боку, якщо фальсифіковувана гіпотеза передбачає багато теорій у взаємопов'язаній мережі, тоді як методи є новими і неперевіреними, ймовірно, теорія може зберегтися, а методи — модифікуватися. ... Найбільш проблемним є той випадок, коли і теорія і метод є новими» [Zelditch, 1992: p. 422].

Загалом підсумки перевірки теорії в таких випадках залежать від зміщення балансу визнання на користь теоретичної/методичної інновації/традиції у середовищі прихильників теоретичної дослідницької програми та наукових колах. При цьому Зелдич не вважає, що, віддаючи перевагу усталеному методу та допоміжній теорії, котра виправдує його, ви відмовляєтесь від принципу перевірюваності як критерію оцінювання теорії. Якісне посилення методу та допоміжної теорії, що лежить у його основі, трактується тут як певне наполегливе й дуже буденне дослідження, що виявляє корисність їх. Відтак Зелдич завважив досить коротке життя певних методів у соціології, корисність яких видалася непереконливою для дослідницької спільноти. Поряд із тим, попри твердження постпозитивістів про витривалість гіпотез, у соціології їх теж доволі легко відхилиють, і це вимагає модифікації їхнього вихідного теоретичного підґрунтя для досягнення його відповідності емпіричним даним.

Зауваження важливості зв'язків «теорія–теорія» у структурі теоретичної дослідницької програми не означає, що Зелдич вважає зайвими в ній зв'язки «теорія–докази» та емпіричні спостереження при оцінюванні теорії. Спостережувана емпірична аномалія може не зобов'язувати теоретика до модифікації його оспореної теорії, але зазвичай вимагає певного перевиправдання у системі теорій, фальсифікованих нею. Звідси важливим наслідком для постпозитивістського розуміння зв'язку між теорією та метатеорією тут є припущення непрямого впливу результатів емпіричного дослідження на метатеоретичні структури, що навіть може призвести до їх модифікації. Тобто йдеться про значно складнішу роль перевірюваності в науці, ніж свого часу уявляли ранні позитивісти.

Функційна аналогія парадигм та дослідницьких програм

Більш ніж десятиліття поспіль Дж. Бергер, Д. Вілер та М. Зелдич зосередили увагу на рецепції в соціології ідеї Т. Куна про залежність теоретичного прогресу в науці від наявності у ній парадигм. За власним зізнанням, вони вдалися до цього розгляду під враженням від здійсненої С. Коулом фундаментальної та переконливої аргументації слушності цієї Кунової ідеї для соціологічної науки. Слідом за Куном він імпліцитно припускав, що парадигма є водночас і необхідною, і достатньою умовою зростання наукових знань [Cole, 2001]. Відтак неодмінною умовою прогресу наукової дисципліни він вважав її ядро майже загальноновизнаних теорій, методів та парадигм.

Свого часу Кун та інші дослідники науки вживали термін «парадигма» у різних значеннях, і неоднозначність стосувалася радше вузького чи широкого розуміння поняття парадигми, ніж її функцій. Коул, а за ним Бергер, Вілер та Зелдич використовують цей термін в одному з його відносно широких значень, що стосується передусім функцій парадигм. Ідеться про парадигми як «визнані усіма наукові досягнення, що впродовж певного часу надають науковому співтовариству модель постановки проблем та їх розв'язання¹» [Кун, 2001: с. 9]. Цю, почасти артикульовану Куном, функційність парадигм в науковій дисципліні власне й увиразнюють та пояснюють Коулові аргументи на користь парадигмальної інтерпретації прогресу соціології. Отже, Бергер та його колеги кажуть про спільну аргументацію Куна–Коула, в якій постульовано функції парадигми у науковій дисципліні (табл. 2).

Загалом Коулова інтерпретація Кунових ідей може бути зведена до розгалуженого твердження: за наявності власних парадигм наукова дисципліна вважається здатною визначити, (1) які проблеми є теоретично (не)значущими, (2) які теоретично значущі проблеми є (не)розв'язаними, (3) які нерозв'язані проблеми є (не)розв'язуваними, а також (4) узгодити пізнавальні стандарти, ґрунтовані на міркуванні та доказах, за допомоги яких можна оцінити, які розв'язки проблем є (не)прийнятними.

Водночас Коул суттєво доповнив інтерпретацію функції парадигм, яка полягає у створенні можливостей для оцінювання конкурувальних теоретичних формулювань при розв'язанні наукових проблем. Підґрунтям цього доповнення стали ідеї Куна про те, що за допомоги парадигм дослідники визначають наукові проблеми у термінах теоретичної значущості, яка водночас є критерієм вибору досліджуваної проблеми. Але Коул відхилився від Кунових ідей, коли стверджував, що парадигми також уможливають і мотивують пошук, ідентифікацію та розроблення так званих «стратегічних вузлів дослідження» — ділянок, «у яких результати мають високу теоретичну віддачу, дозволяючи нам розрізнити, яке з двох або більше конкуруючих пояснень є гідним довіри» (цит. за: [Berger, Willer, Zelditch, 2005: p. 129]). Себто «стратегічні вузли дослідження» забезпечують високу теоретичну віддачу завдяки тому, що генерують емпіричні докази, здатні підвищити переконливість одного теоретичного формулювання і зменшити — іншого чи кількох інших.

1 Характеристики, форми репрезентації та функції зазначених наукових досягнень конкретизуються так: «... досягнення, які протягом якогось часу певне наукове співтовариство визнає основою для розвитку його подальшої практичної діяльності. У наш час такі досягнення викладають, хоча рідко в їхній первісній формі, підручники... До того, як такі підручники стали загальнопоширеними..., аналогічну функцію виконували відомі класичні праці вчених... Тривалий час вони неявно визначали релевантність проблем і методів дослідження кожної галузі науки для наступних генерацій вчених. Це було можливим завдяки істотним особливостям цих праць. Їх створення було досить безпрецедентним, щоб надовго відвернути вчених від конкурувальних моделей наукових досліджень. Водночас вони були достатньо відкритими, щоб у їхніх рамках нові генерації вчених могли знайти для себе будь-які нерозв'язані проблеми» [Кун, 2001: с. 21]. Тобто йдеться про перетворення визначених досягнень певної науки в узвичаєні приклади або взірці практики наукових досліджень.

**Функції парадигми у науковій дисципліні за Т. Куном та С. Коулом
[Berger, Willer, Zelditch, 2005: pp. 129–130]**

Функція	Пояснення
Визначення теоретичної значущості наукових проблем	Парадигми дають дослідникам можливість розробляти царини науки та визначати, які наукові проблеми у них є або не є теоретично значущими. Згідно з критерієм теоретичної значущості науковці можуть вибрати ті з наукових проблем, які мають найбільшу теоретичну користь. У рамках парадигми дослідники не намагаються формувувати наукові проблеми, які не можуть бути сформульовані в її термінах та на її принципах. Відтак прихильність до парадигми відділяє наукову дисципліну від немотивованих пізнавально проблем, які не розвиватимуть її, хоч би якими соціально важливими вони були. Без парадигм у науковій дисципліні можна було б порушувати проблеми, які мають невелику теоретичну користь і нічого не роблять для її розвитку. Наукова проблема має значущість через своє відношення до парадигми і не має цієї значущості поза парадигмою.
Ідентифікація розроблюваності наукових проблем	Парадигми породжують «нормальну науку» за Куном, яка є успішною завдяки здатності науковців регулярно добирати проблеми, розв'язувані за допомоги концептуальних та інструментальних технік, близьких до тих, що вже існують. Парадигма є підтвердженням як розроблених проблем, так і проблем, які належить розробляти. Її концептуальні та методологічні ресурси перетворюють деякі нерозроблені проблеми на розроблювані. Як стверджував Кун, існування парадигми обіцяє успіх у проблемах, які можна розробляти з її концептуальними та методологічними ресурсами. Коли є сподівання на успіх, можна реалізовувати постійні програми досліджень, навіть якщо очікувані результати є непевними та високовитратними. Без парадигм часто порушуються проблеми, які не можна розробляти, тоді як інакші важливі проблеми, розв'язання яких може потребувати вагомих витрат часу, грошей та праці, ігнорують.
Оцінювання конкурувальних теоретичних формувань при розв'язанні наукових проблем	Наука з ядром майже загально визнаних парадигм також набуває спільних пізнавальних стандартів, за допомоги яких можна оцінити розв'язання наукових проблем. Себто добре розроблені парадигми забезпечують консенсусні стандарти оцінювання, що вможливають здатність науковців розрізняти, яке з двох або більше конкурувальних теоретичних формувань є найбільш достовірним. Конфлікти між двома чи більше конкурувальними теоретичними формуваннями розв'язуються шляхом звернення до спільних, суто пізнавальних стандартів міркування та доказів, а не внаслідок впливів непізнавальних соціальних, економічних чи політичних чинників у перебігу ідеологічної боротьби. Іншими словами, парадигми дають змогу науковцям дійти згоди про те, як розрізнити, яка з двох чи більше конкурувальних теорій є найбільш достовірною на підставі міркування та доказів. Без ядра майже загально визнаних парадигм не існує згоди щодо пізнавальних стандартів і немає раціональних підстав для вибору найкращої з-поміж низки альтернативних теорій. Тоді конкуренція між теоріями стає непримиренною або узгоджується лише політичною боротьбою, а не зверненням до міркування та доказів.

<p>Забезпечення теоретичного зростання наукової дисципліни загалом</p>	<p>Унаслідок сукупного виконання функцій визначення теоретичної значущості та ідентифікації розроблюваності наукових проблем, а також оцінювання при розв'язанні їх конкурувальних теоретичних формулювань парадигми забезпечують теоретичне зростання науки. Завдяки парадигмам науковці зосереджуються на теоретично значущих, розв'язуваних, нерозв'язаних проблемах та мають консенсусні стандарти, за допомоги яких можна оцінити їх розв'язання. Коли можна визначити теоретичну значущість проблем, порушуваних проблеми мають (деколи особливо високу) теоретичну віддачу, бо завбачують конкурувальні теоретичні формулювання розв'язань. Коли можливо визначити, які проблеми є розв'язуваними, для їх розв'язання започатковуються вагомі теоретичні та дослідницькі програми. Якщо стандарти оцінки є консенсусними, є раціональні підстави для розв'язання конкуренції серед теорій, і враховуючи, що питання щодо підвалин приймаються як належне, є диспути між теоріями, а не дебати з приводу підвалин дисципліни. З усіх цих причин за наявності парадигми у дисципліні спостерігається теоретичне зростання. Зрештою, парадигми не лишень відображають «прогрес», а й відіграють головну роль в урахуванні того факту, що дослідження в дисципліні є «кумулятивними».</p>
--	--

В аргументації Куна–Коула парадигми визначено як водночас необхідну й достатню умову не лише теоретичного прогресу наукової дисципліни, але й когерентності її: «Без парадигм дисципліна не робить прогресу... Існує безперервний конфлікт, конфлікт є загрузлим у питаннях підвалин, і при цьому дисципліна безперервно перебудовується від підвалин...» [Berger, Willer, Zelditch, 2005: р. 130]. Описана ситуація нерозв'язного і непозбутнього конфлікту щодо вихідних засад вважається притаманною соціології, якій особливо бракує добре розроблених парадигм та ядра майже загально визнаних теорій. Зрештою, Коул зауважує і пояснює передумови та вияви такої гаданої парадигмальної недорозвиненості та стагнації соціології (табл. 3).

Соціологічна наука, як бачиться, перебуває у стагнації внаслідок відсутності у ній ядра майже загально визнаних парадигм. Без добре розроблених парадигм у соціології вкрай складно адекватно визначити теоретичну значущість наукових проблем, доволі рідко трапляється звернення до стратегічних вузлів емпіричного дослідження, а накопиченим вислідам емпіричних результатів властива некогерентність. Коул мало сподівається на розвиток парадигм та подолання цієї стагнації в соціології, передусім через рефлексійність соціологічного пізнання: в його перебігу соціологи самі є суб'єктами відповідного досвіду, досвідчують соціальні феномени, які вони водночас вивчають, або залучаються до них і через це добирають наукові проблеми для вивчення, способи проведення дослідження та теорії радше з огляду на «непізнавальні», ніж на «пізнавальні» чинники — себто здебільшого керуються особистими, соціальними, економічними та політичними чинниками, а не суто науковими міркуваннями та доказами.

Бергер, Вілер та Зелдич категорично не погодилися із цим Коуловим песимістичним поглядом на соціологію, який, з їхніх слів, щонайменше вводить в оману, а щонайбільше — вселяє беспорядність, безнадію та необґрунтований відчай. Але вони водночас доволі диференційовано сприйняли аргументи Коула: передусім

не заперечували, що в соціології бракує осердя майже загально визнаних парадигм та не оскаржували, що добре розроблені парадигми можуть бути достатньою умовою її кумулятивного теоретичного зростання. Але натомість під сумнів ставилося Коулове ствердження про загально визнаність парадигм як необхідну умову зростання соціологічних теорій. Зокрема, Бергер та його колеги зауважили суттєве теоретичне зростання в соціології й попри відсутність у соціологів ядра майже загально визнаних парадигм. Відтак вони констатували наявність у соціології інших, менших за предметним масштабом теоретичних структур, які виконують функції добре розроблених парадигм у соціологічному теоретизуванні та емпіричних дослідженнях та є достатніми для теоретичного поступу. Йшлося про теоретичні дослідницькі програми, які об'єднують невеликі наукові спільноти дослідників подібно до того, як ядро загально визнаних парадигм, за їх наявності, уможливило б об'єднання наукової дисципліни загалом. Як запевняли стенфордські соціологи, теоретичні дослідницькі програми виконують багато функцій для учасників програми, аналогічних функціям парадигми для представників наукової дисципліни, зауваженням Куном та Коулом (табл. 2):

Таблиця 3

Передумови та вияви парадигмальної недорозвиненості та стагнації соціології, зауважені С. Коулом [Berger, Willer, Zelditch, 2005: p. 130]

Вияв	Пояснення передумов
Рефлексійна природа соціології, непізнавальні критерії пізнання, брак парадигм(-и)	«... природа соціології як предмета є такою, що є мало майбутніх перспектив парадигм, що зароджуються в цій дисципліні. Соціологія є рефлексійною наукою: вона вивчає щось водночас дане її дослідникам у досвіді. Їхній досвід забарвлює його вивчення. Тому непізнавальні критерії домінують над тим, що вивчають, як його вивчають і як результати його дослідження оцінюються. Тому парадигми в ній не лише відсутні, а й навряд чи колись розвиватимуться».
Брак досліджень про стратегічні вузли дослідження, неповна специфікація соціологічних досліджень	«... оскільки соціологи часто обирають свої об'єкти дослідження внаслідок непізнавальних впливів, вони зрідка досліджують стратегічні вузли дослідження... Звичайно не знайдеш соціологічні дослідження, в яких визначено важливу теоретичну чи емпіричну проблему, описано можливі розв'язання цієї проблеми, а потім сплановано емпіричне дослідження, яке дасть змогу генерувати докази, здатні підвищити переконливість одного з можливого розв'язання та зменшити переконливість іншого».
Безсистемність та некогерентність емпірики у соціології	«... не лише відсутність теоретичного прогресу в соціології, а також те, що збирання фактів є несистематичним, не зосередженим та майже випадковим, а зібрані факти є розрізненими, непов'язаними між собою та некогерентними...».

«Стратегії та теорії програми визначають, що є і не є теоретично значущими проблемами; її концептуальні та методичні ресурси детермінують, що є, а що не є розроблюваними проблемами; учасники програми поділяють спільні пізнавальні стандарти для оцінювання розв'язків її проблем. Таким чином, учасники мають змогу ідентифікувати та розробляти вузлові ділянки, де провадяться

стратегічні дослідження, вони успішно розв'язують [конфлікт] між конкурувальними теоріями, їхні підстави для цього є раціональними, а їхні теорії зростають» [Berger, Willer, Zelditch, 2005: p. 131].

З цього погляду, теоретичні дослідницькі програми у соціології функціують на кшталт парадигм «нормальної науки» (за Куном). Але якщо наукові парадигми зазвичай претендують на загальне визнання всіх дослідників певної галузі науки, то теоретичні дослідницькі програми можуть претендувати на локально-предметну прийнятність для своїх учасників і прихильників. Адже функціонал кожної з цих програм обмежений предметним масштабом певної актуальної наукової проблематики і не поширюється на цю науку загалом. За великої чисельності теоретичні дослідницькі програми можуть сукупно охоплювати предметне поле сучасної соціології та сприяти поступу її теорій внаслідок локальних реалізацій функцій парадигм.

Понад те, простежуються й певні аналогії у функціях і парадигм, і теоретичних дослідницьких програм, і метатеорій. Зокрема, метатеорії, якими дослідники керуються в теоретизуванні, складаються із настановчих положень про те, які теоретичні проблеми та питання слід досліджувати, які варіанти розв'язань їх варто пропонувати та який поняттєвий апарат треба використовувати для побудови цих розв'язань [Wagner, 2007: pp. 274–281]. Метатеорії спонукають дослідників використовувати у своїх дослідженнях певні види понять, дотримуватися іноді якихось принципів при їх розробленні в концептуалізаціях та спиратися на відповідні критерії оцінювання запропонованих пояснень досліджуваної проблематики. Метатеорія також визначає те, що соціологи повинні розглядати як «реальне» або «важливе» при дослідженні соціальних феноменів: наприклад, вивчати об'єктивні/суб'єктивні феномени, брати до уваги «макро»/«мікро» процеси. Проведення соціологічних досліджень неминуче складається із вибору дослідником альтернативних відповідей на ці та багато інших подібних ключових питань, з огляду на свої експліцитні чи імпліцитні¹ метатеоретичні уподобання. Метатеоретичні твердження, подібно до функціоналу парадигмальних моделей чи стратегій дослідницької програми, теж слугують керівними принципами усіх цих ключових селективних дій соціологів у перебігу досліджень.

Подібно до парадигмальних моделей, метатеоретичні положення претендують на те, щоби бути настановчими для соціологів, вважатися всеосяжними за предметним масштабом і застосуватись до кожного досліджуваного соціального феномену. Водночас метатеоретичні положення за своєю суттю не підлягають емпіричній перевірці в прямому сенсі, подібно до тверджень «жорсткого ядра» та «негативної евристики» дослідницьких програм (детальніше про ці складники дослідницьких програм див.: [Резнік, 2021: сс. 113–115]). Положення метатеорії виражають те, що соціологи передусім повинні цінувати у своїх дослідженнях, і в цій якості — як твердження про певні цінності або вираження

1 Уподобані соціологами метатеоретичні положення доволі часто презентуються у працях їх фундаторів лише невиразними (vague) термінами, неявно транслюються у перебігу фахової освіти та залишаються цілком імпліцитними в дослідницькій роботі.

цінності — безпосередньо не підлягають емпіричній перевірці. Соціологи не в змозі довести валідність уподобаних положень метатеорії, але радше використовують їх при визначенні того, які теоретичні твердження мають підлягати такій перевірці. Себто вони керуються метатеоретичними принципами при конструюванні та перевірці емпірично оцінюваних теоретичних тверджень. Лишень у такий спосіб опосередковано з'ясовується корисність метатеоретичних положень у розробленні теоретичних пояснень — коли останні виявляються релевантними у пізнанні соціальної реальності.

Висновки

Стенфордські соціологи Бергер, Зелдич та Вагнер впродовж понад трьох десятиліть здійснили амбітну та плідну спробу рецепції загальнонаукової методології постпозитивізму в соціології. У 1970-ті роки ці дослідники почали застосовувати альтернативні ідеї наукової парадигми та дослідницької програми у власних дослідженнях структури та динаміки соціологічного теоретичного знання. З того часу вони виявляли концептуальні збіжності та можливості поєднання різних альтернативних постпозитивістських підходів у соціологічних студіях. Їхні нетривіальні інтерпретації постпозитивізму постійно розвивалися, поглиблювалися та вкорінювалися у соціологічному дискурсі. З середини 1980-х років соціологи зі Стенфорду увиразнювали метатеоретичні імплікації та застосунки постпозитивістських ідей в соціології, зокрема визначили метатеоретичний функціонал парадигм та дослідницьких програм у соціологічному знанні. На початку 1990-х років було презентовано систематизацію базових принципів постпозитивізму в соціології, які сукупно постулюють наявність в емпіричних соціологічних знаннях неемпіричних елементів. У 2010-х роках було обґрунтовано функційну аналогію парадигм та дослідницьких програм у соціологічній науці. З цього погляду, теоретичні дослідницькі програми уможливають теоретичне зростання соціології, бо на своєму локальному предметному рівні функціують на кшталт загальноновизнаних наукових парадигм. Відтак поступ соціології пов'язується не з украй малоюмовірною з'явою ядра таких парадигм, а з розвитком вже наявних плідних та започаткуванням нових перспективних теоретичних дослідницьких програм. Власне у розробленні та застосуванні методології аналізу цих програм передусім і реалізувалися постпозитивістські уподобання стенфордських соціологів. Відтак подальші розвідки з боку автора статті провадитимуться для вичерпної експлікації зазначеної методології з урахуванням досвіду її доволі тривалого вжитку в соціології.

Джерела

- Кун, Т. (2001). *Структура наукових революцій*. Київ: Port-Royal.
- Пилипенко, В. (2019). Метатеоретичні тенденції у соціології на початку XXI століття. В В.Резнік (ред.), *Соціологічне метатеоретизування: історія та сучасність*. (с. 319–324). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Резнік, В. (2021). Аналіз дослідницьких програм: соціологічний ракурс. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 104–128. DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2021.04.104>.

Berger, J. (1974). Expectation States Theory: A Theoretical Research Program. In J. Berger, Th.L. Conner, M.H. Fisek (eds.), *Expectation States Theory: A Theoretical Research Program*, (pp. 3–22). Cambridge, Mass.: Winthrop.

Berger, J., Wagner, D.G., Zelditch, M. Jr. (1992). A Working Strategy for Constructing Theories: State Organizing Processes. In G. Ritzer (ed.), *Metatheorizing*, (pp. 107–123). Newbury Park, CA: Sage.

Berger J., Willer D., Zelditch M. (2005). Theory Programs and Theoretical Problems. *Sociological Theory*, 23(2), 127–155.

Cole, S. (2001). Why Sociology Doesn't Make Progress Like the Natural Sciences. In S.Cole (ed.), *What's Wrong with Sociology?* (pp. 37–60). New Brunswick, NJ: Transaction Books.

Maines, D.R., Molseed, M.J. (1986). Obsessive Discoverer's Complex and the «Discovery» of Growth in Sociological Theory. *American Journal of Sociology*, 92(1), 158–164.

Parsons, T. (1970). On Building Social System Theory: A Personal History. *Daedalus*, 99(4), 826–881.

Seidman, S. (1986). Is There Theoretical Growth in Sociology? Comment on Wagner and Berger. *American Journal of Sociology*, 92(1), 164–168.

Szmatka, J., Mazur, J. (1996). Orienting Strategies, Working Strategies and Theoretical Research Programs in Social Exchange Theory. *Polish Sociological Review*, 115, 265–288.

Wagner, D.G., Berger, J. (1985). Do Sociological Theories Grow? *American Journal of Sociology*, 90(4), 697–728. DOI: <https://doi.org/10.1086/228142>.

Wagner, D.G., Berger, J. (1986). Programs, Theory, and Metatheory. *American Journal of Sociology*, 92(1), 168–182.

Wagner, D.G. (2007). The Limits of Theoretical Integration. *Social Justice Research*, 20(3), 270–287. DOI:10.1007/s11211-007-0045-9.

Zelditch, M. Jr. (1979). Do Multiple Strategies Converge? *Society*, 16(5), 25–30.

Zelditch, M., Jr. (1991). Levels of Specificity within Theoretical Strategies. *Sociological Perspectives*, 34(3), 303–312.

Zelditch, M., Jr. (1992). Problems and Progress in Sociological Theory. *Sociological Perspectives*, 35(3), 415–431.

Отримано 13.07.2022

References

Berger, J. (1974). Expectation States Theory: A Theoretical Research Program. In J. Berger, Th.L. Conner, M.H. Fisek (eds.), *Expectation States Theory: A Theoretical Research Program*, (pp. 3–22). Cambridge, Mass.: Winthrop.

Berger, J., Wagner, D.G., Zelditch, M. Jr. (1992). A Working Strategy for Constructing Theories: State Organizing Processes. In G. Ritzer (ed.), *Metatheorizing*, (pp. 107–123). Newbury Park, CA: Sage.

Berger J., Willer D., Zelditch M. (2005). Theory Programs and Theoretical Problems. *Sociological Theory*, 23(2), 127–155.

Cole, S. (2001). Why Sociology Doesn't Make Progress Like the Natural Sciences. In S.Cole (ed.), *What's Wrong with Sociology?* (pp. 37–60). New Brunswick, NJ: Transaction Books.

Kuhn, T. S. (2001). *The Structure of Scientific Revolutions*. Kyiv: Port-Royal. [=Кун 2001].

Maines, D.R., Molseed, M.J. (1986). Obsessive Discoverer's Complex and the «Discovery» of Growth in Sociological Theory. *American Journal of Sociology*, 92(1), 158–164.

Parsons, T. (1970). On Building Social System Theory: A Personal History. *Daedalus*, 99(4), 826–881.

Pylypenko, V. (2019). Metatheoretical trends in sociology at the beginning of the XXI century. In V. Reznik (ed.), *Sociological Metatheorizing: History and Present Day* (pp. 319–324). Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine, 2019. [=Пилипенко 2019].

Reznik, V. (2021). Analysis of research programs: a sociological perspective. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4, 104–128. DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2021.04.104>. [=Резнік 2021].

Seidman, S. (1986). Is There Theoretical Growth in Sociology? Comment on Wagner and Berger. *American Journal of Sociology*, 92(1), 164–168.

Szmatka, J., Mazur, J. (1996). Orienting Strategies, Working Strategies and Theoretical Research Programs in Social Exchange Theory. *Polish Sociological Review*, 115, 265–288.

Wagner, D.G., Berger, J. (1985). Do Sociological Theories Grow? *American Journal of Sociology*, 90(4), 697–728. DOI: <https://doi.org/10.1086/228142>.

Wagner, D.G., Berger, J. (1986). Programs, Theory, and Metatheory. *American Journal of Sociology*, 92(1), 168–182.

Wagner, D.G. (2007). The Limits of Theoretical Integration. *Social Justice Research*, 20(3), 270–287. DOI:10.1007/s11211-007-0045-9.

Zelditch, M. Jr. (1979). Do Multiple Strategies Converge? *Society*, 16(5), 25–30.

Zelditch, M., Jr. (1991). Levels of Specificity within Theoretical Strategies. *Sociological Perspectives*, 34(3), 303–312.

Zelditch, M., Jr. (1992). Problems and Progress in Sociological Theory. *Sociological Perspectives*, 35(3), 415–431.

Received 13.07.2022

ВОЛОДИМИР РЕЗНІК

Ідеї постпозитивізму у соціології: рецепція Дж. Бергера, М. Зелдича мол. та Д. Вагнера

Дж. Бергер, М. Зелдич та Д. Вагнер здійснили тривалу рецепцію ідей постпозитивізму у соціології. У 1970-х роках ці дослідники почали застосовувати поняття наукової парадигми та дослідницької програми в дослідженнях структури та динаміки теоретичного знання. Вони виявляли концептуальні збіжності та можливості поєднання різних альтернативних постпозитивістських підходів у соціологічних студіях. Від середини 1980-х років — аналізували метатеоретичні імплікації постпозитивістських ідей в соціології, визначили метатеоретичний функціонал парадигм та дослідницьких програм. На початку 1990-х років — систематизували базові принципи постпозитивізму в соціології (наявність в емпіричних соціологічних знаннях неемпіричних елементів, всі факти є теоретично-навантаженими, всі теорії є метатеоретично-навантаженими). У 2010-х роках — виявили функційну аналогію парадигм та дослідницьких програм у соціології. Теоретичні дослідницькі програми на своєму локальному предметному рівні функціонують як загальноновизнані наукові парадигми і сприяють теоретичному зростанню соціології.

Ключові слова: позитивізм, постпозитивізм, наукова парадигма, теорія, метатеорія, дослідницька програма, емпіричне дослідження

ВЛАДИМИР РЕЗНИК

Идеи постпозитивизма в социологии: рецепция Дж. Бергера, М. Зелдича мл. и Д. Вагнера

Дж. Бергер, М. Зелдич и Д. Вагнер осуществили длительную рецепцию идей постпозитивизма в социологии. В 1970-х годах эти исследователи начали использовать понятия научной парадигмы и исследовательской программы в исследованиях структуры и динамики теоретического знания. Они выявляли концептуальные совпадения и возможности объединения разных альтернативных постпозитивистских подходов в социологических исследованиях.

С середины 1980-х годов — анализировали метатеоретические импликации постпозитивистских идей в социологии, определили метатеоретический функционал парадигм и исследовательских программ. В начале 1990-х годов были систематизированы базовые принципы постпозитивизма в социологии (наличие в эмпирических социологических знаниях неэмпирических элементов, все факты являются теоретически-нагруженными, все теории являются метатеоретически-нагруженными). В 2010-х годах — выявили функциональную аналогию парадигм и исследовательских программ в социологии. Теоретические исследовательские программы на своем локальном предметном уровне функционируют как общепризнанные научные парадигмы и способствуют теоретическому росту социологии.

Ключевые слова: позитивизм, постпозитивизм, научная парадигма, теория, метатеория, исследовательская программа, эмпирическое исследование

VOLODYMYR REZNIK

Ideas of postpositivism in sociology: the reception by J. Berger, M. Zelditch Jr. and D.G. Wagner

J. Berger, M. Zelditch and D.G. Wagner carried out a long-term reception of the ideas of postpositivism in sociology. In the 1970s, these researchers began to apply the concepts of scientific paradigm and research program to studies of the structure and dynamics of theoretical knowledge. They identified conceptual convergences and possibilities of combining various alternative post-positivist approaches in sociological studies. From the mid-1980s, they analyzed the metatheoretical implications of postpositivist ideas in sociology, defined the metatheoretical functionality of paradigms and research programs. In the early 1990s, the basic principles of postpositivism in sociology were systematized (the presence of non-empirical elements in empirical sociological knowledge, all facts are theory-laden, all theories are metatheory-laden). In the 2010s, the functional analogy of paradigms and research programs in sociology was discovered. Theoretical research programs at their local subject level function as universally accepted scientific paradigms and contribute to the theoretical growth of sociology.

Key words: positivism, postpositivism, scientific paradigm, theory, metatheory, research program, empirical research